

5. Дейниченко, Н. П. Зоологическая лексика в восточно-полесском говоре украинского языка: автореф. ... дис. канд. филол. наук: 10.02.02 / Н.П. Дейниченко; Киев. гос. пед. ин-т. – Киев, 1985. – 22 с.
6. Жуков, П.И. Рыбы бассейна Немана. (В пределах Белорусской ССР) / П.И. Жуков – Минск: Изд-во Акад. наук БССР, 1958. – 191 с.
7. Жуков, П.И. Рыбы Белоруссии / П.И. Жуков. – Минск: Наука и техника, 1965. – 415 с.
8. Жуков, П.И. Определитель рыб Белорусской ССР. (Справочник для практ. работников) / П.И. Жуков. – Минск: Изд-во Акад. наук БССР, 1960. – 123 с.
9. Жывёльны свет: Тэматычны слоўнік / склад. В.Дз. Астрэйка і інш.; рэд. Л.П. Кунцэвіч, А.А. Крывіцкі. – Мн.: Беларуская навука, 1999. – 239 с.
10. Інструкцыя па збіранню матэрыялаў для складання абласных слоўнікаў беларускай мовы / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа. – Мінск, 1960. – Вып. II.
11. Кривицкий, А.А. Из словаря полесских рыбацких названий / А.А. Кривицкий // Полесье. – М.: Наука, 1968. – С. 162-174.
12. Коломиец, В.Т. Происхождение общеславянских названий рыб: К IX Междунар. съезду славистов / В.Т. Коломиец. – Киев: Наук. думка, 1983. – 159 с.
13. Лексічныя ландшафты Беларусі: Жывёльны свет. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – 255 с.
14. Mocarcka-Kowalska, A. Słownictwo Warmii i Mazur. Rybołówstwo / A. Mocarcka-Kowalska // Studia Warmińsko-Mazurskie. – Wrocław – Warszawa. – Kraków: Wyd-wo PAN, 1963. – Nr. 10. – 79 s.
15. Радкевич, В.А. Биологическая терминология и номенклатура: Словарь русско-белорусский-латинский, белорусско-русский / В.А. Радкевич, Л.М. Вардомацкий, А.А. Лешко; лингв. ред. Н.В. Бирилло. – Минск., 1993. – 479 с.
16. Сапуновъ, А. Рѣка Западная Двина (историко-географический обзоръ) / А. Сапуновъ. – Витебскъ: Типо-Литогр. Г.А. Малкина, 1893. – 512 с.
17. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979-1986.
18. Энциклапедыя прыроды Беларусі: у 5 т. / гал. рэд. І.П. Шамякін. – Мінск, 1983-1986.
19. Яшкін, І.Я. Мясцовая беларуская лексіка 1851-1974 гадоў у матэрыялах фондаў аддзела рукапісаў навуковай бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта / І.Я. Яшкін // Acta Baltico-slavica 22. SOW. – Warszawa, 1994. – С. 147-220.

Т.А. Гугалінская

(настаўнік беларускай мовы і літаратуры
ДУА “Верхнядзвінская гімназія”)

МІЖПРАДМЕТНЫЯ СУВЯЗІ

Ў ВЫКЛАДАННІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

Вывучэнне літаратуры ў школе – працэс складаны і творчы. Літаратуру немагчыма вывучаць толькі як звычайны прадмет школьнай праграмы, бо літаратура – гэта і навука, якую М. Горкі назваў “чалавеказнаўствам”, і адзін з галоўных відаў мастацтва. Зразумець сваеасабліваць літаратуры як навукі і мастацтва дапамагаюць

міжпрадметныя сувязі, што рэалізуюцца на ўроках праз суадносіны з іншымі гуманітарнымі дысцыплінамі і сумежнымі відамі мастацтва.

У сучаснай школе праблема вывучэння сумежных прадметаў ва ўзаемасувязі стала актуальнай і важнай дыдактычнай умовай для забеспячэння вучняў сістэмнымі і дакладнымі ведамі. Знакаміты чэшскі дыдактык Я.А. Каменскі сцвярджаў: “Усё, што знаходзіцца ва ўзаемасувязі, павінна выкладацца ў такой жа сувязі” [3, с. 287]. Міжпрадметнасць стала адным з найважнейшых прынцыпаў навучання.

Вывучэнне беларускай літаратуры арганічна звязана з вывучэннем **беларускай мовы**. Цэласны, сістэмны характар узаемага выкарыстання ведаў па мове і літаратуры абумоўлены агульнасцю мэты іх вывучэння – развіццё інтэлектуальнай, камунікатыўнай, маральна-эстэтычнай, грамадзянскай культуры вучняў. Напрамкі літаратурна-моўных сувязяў у вучэбным працэсе могуць быць вызначаны праз агульныя патрабаванні да ўменняў і навыкаў вучняў, сфармуляваныя ў адукацыйных стандартах, у адпаведнасці з якімі вучні павінны навучыцца правільна і выразна чытаць мастацкія творы (урыўкі), вусна і пісьмова пераказваць тэксты рознай жанрава-стылёвай прыналежнасці, пісаць сачыненні, складаць тэзісы, канспекты, рыхтаваць рэфераты, даклады і інш [4, с. 3]. Сувязі літаратуры і мовы могуць стаць трывалымі і эфектыўнымі ў тым выпадку, калі настаўнік будзе на ўроках мовы выкарыстоўваць праграмны матэрыял па літаратуры у час працы над развіццём маўлення вучняў (слоўнікавы дыктант, сачыненні-разважанні, падрыхтоўка водзваў, рэцэнзій).

Веды, набытыя на ўроках мовы, могуць стаць падмуркам, апораю пры вывучэнні пытанняў па літаратуры. Напрыклад, уводзячы ў 5 класе паняцце *эпітэт*, настаўнік прапаноўвае вучням ўспомніць вядомыя ім часціны мовы і члены сказа. Потым вучням даецца заданне спачатку выпісаць з верша М. Багдановіча “Зімой” разам з назоўнікамі прыметнікі, ужытыя ў прамым значэнні (*марозны вечар, скрыпучы снег, лёгкія санкі, начная сінява, празрысты, светлы стоўп*), а потым назоўнікі з прыметнікамі, якія ўжыты ў пераносным сэнсе (*звонкі вечар, волен санак бег, вільготны месяц, рыза срэбная, вясёлыя бомы*). У працэсе супастаўлення будзе зроблены вывад, што эпітэтам называецца азначэнне, якое вобразна характарызуе прадмет ці з’яву і надае ім новы сэнс.

На наступным уроку вывучаецца “Песня ляснога жаваранка” (урывак з трылогіі Я. Коласа “На ростанях”). Вучні знаходзяць і выпісваюць словазлучэнні з мастацкімі азначэннямі (*пышныя постаці адзіночкі дрэў; мяккая, ласкавая мелодыя; маўклівае наветра; глыбокая цішыня наветра*), гавораць пра іх ролю ў мастацкім тэксце і такім чынам замацоўваюць і паглыбляюць веды пра эпітэт. У выніку становіцца відавочным, што пяцікласнікі могуць падысці да асэнсавання эстэтычнай функцыі слова толькі пасля засваення адпаведнага матэрыялу на ўроках мовы.

Вывучаючы тэму “Род і лік назоўнікаў” у 6 класе, магчымым было б пабудаваць яго на матэрыяле вядомай паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа, якую называюць “энцыклапедыяй сялянскага жыцця”. Можна прапанаваць наступныя заданні вучням. Напрыклад, уважліва прачытаць паэтычныя радкі з паэмы, запомніць лексічнае значэнне вылучаных слоў. Выпісаць (1 варыянт) назоўнікі адзіночнага ліку, 2 варыянт – множнага. *Былі тут розныя будынкі: гуменцы, гумны і адрынкі, // хлявы і стайні, і аборы, // Добра, набытку былі горы. // Услон заняў сваё ўжо места, // на ім стаяла дзежка цеста. // На прыгуменні, поруч з садам, // павець з гумном стаяла радам, // а над паветкаю прылады: // Вазок, калёсы, панарады.*

Далей вучням прапаноўваецца размеркаваць назоўнікі, якія абазначаюць ежу, падзяліць словы на тры слупкі: мужчынскі, жаночы і ніякі род.

1) І вось вячэра зачалася!
Спыніцца мушу я на квасе;
Ён колер меў чырванаваты;
Тут быў таран, мянёк, пузаты,
Шчупак, лінок, акунь, карась...

2) Але не ўсё яшчэ і гэта:
Аздоблен квас быў і грыбамі,
Выключна ўсё баравічкамі;
Цыбуля, перчык, ліст бабковы...

Наступным заданнем можна прапанаваць выпісаць назвы свят, вызначыць абстрактныя назоўнікі, успомніць, у якім ліку яны звычайна ўжываюцца.

Але зірнем мы на Парэчча,
Чым там у лесе жыве хата,
Як там рыхтуюцца да свята
І як калядкі сустракаюць.
Прайшлі Піліпаўка, Мікола,
Дзянькі праходзяць больш вясёла...

У якасці рэфлексіі вучні паспрабуюць скласці сінквейн (на выбар) пра род, лік назоўнікаў або пра Я. Коласа.

Пры вывучэнні тэмы “Часы дзеяслова” (7 клас) варта звярнуцца да разгляду верша Якуба Коласа “Ручэй”, у якім можна назіраць дзеясловы розных часавых форм. Дарэчы, названы верш, вучні 7 класа рыхтуюць для выразнага чытання на памяць.

Між алешын, кустоў,
Дзе пяе салавей,
І шуміць і грыміць
Срэбразвонны ручэй.
Як матулька, вярба
Хіліць голаў над ім,

І глядзяцца кусты

Пышным верхам сваім...

Пры вывучэнні тэмы “Тыпы выказнікаў і спосабы іх выражэння” у якасці падрыхтоўкі да вывучэння тэмы настаўнік можа прапанаваць вучням прааналізаваць урывак з тэксту “У палескай глушы” Я. Коласа.

Вясна была ранняя, як і звычайна на Палессі. У лясах на ўгрэвах снег злазіў борзда, і вызвалена з-пад снегу зямля радасна выглядала на свет жаўтавата-шэрымі плямкамі, ужо выбіваўся і летаішні бруснічнік, свежы і сакавіты, сухія галінкі вераску і ягадніку. Побач чыгункі, дзе так прыемна купаліся залатыя косы сонейка, у зацішку зялёных хвой і чырванаватага маладога бярэзніку, ужо цягнулася доўгая жоўтая паласа адтаўшай зямлі. Яна шырэла з кожным днём, з кожнай гадзінай.

Вучні могуць вызначыць стыль тэксту; выпісаць са сказаў граматычныя асновы і вызначыць, чым выражаны дзейнік; вызначыць, якімі часцінамі мовы можа выражацца дзейнік; параўнаць выпісаныя выказнікі, звярнуць увагу на будову выказніка: з якіх слоў складаецца, якой часцінай мовы выражаюцца; падумаць, якія з іх будуць простыя, а якія – састаўныя.

Пры вывучэнні тэмы “Сінтаксіс і пунктуацыя” настаўнік можа прапанаваць выпісаць або прадиктаваць для разбору розныя віды складаных сказаў. Напрыклад, выпісаць, даць характарыстыку і пабудаваць схему наступнага тыпу складанага сказа (па варыянтах): а) складаназлучанага сказа; б) складаназалежнага сказа; в) бяззлучнікавага сказа; г) складанага сказа з рознымі відамі сувязі. Прыклады сказаў, у любым выпадку, не павінны паўтарацца. Такі ж від работы можа выкарыстоўвацца і пры паўтарэнні тэмы “Просты сказ (выпісаць двухсастаўныя неразвітыя сказы і зрабіць іх развітымі, і наадварот; аднасастаўныя сказы замяніць двухсастаўнымі, і наадварот і г. д.).

Пры вывучэнні гістарычных твораў настаўніку неабходна звярнуць увагу школькаў на шырокае выкарыстанне ў змесце ўстарэлых слоў і назваў, якія таксама могуць скласці асобны напрамак работы з вучнямі – тлумачэнне семантыкі гэтых слоў пры чытанні і аналізе тэксту. Настаўніку варта правесці слоўнікавую работу і звярнуць увагу на такія гістарызмы, як “дзіда” – востры меч; “ватолы” – тоўстае сукно; “седміца” – тыдзень; “варцобы” – шахматы; “коміт” – загадчык і інш.

На ўроках беларускай мовы па развіцці маўлення можна напісаць пераказ, выкарыстаўшы пэўныя ўрыўкі з раманаў. Пры напісанні пераказу можна даць заданне замяніць апавяданне ад імя першай асобы на апавяданне ад імя трэцяй асобы.

Школьнікі павінны патрабавальна адносіцца да слова і тых думак, якія выказваюцца. У такіх умовах мэтанакіраваны падбор тэкстаў, іх лінгвастылістычная апрацоўка, арганізацыя працы над тэкстамі сваіх і чужых, вусных і пісьмовых, выказванняў розных стыляў і жанраў павінна стаць цікавай формай работы на ўроках беларускай мовы і літаратуры.

На ўроках беларускай мовы вучням можна прапанаваць заданне супаставіць навуковы і мастацкі тэкст, мастацкі тэкст і публіцыстычны артыкул, улічваючы наступныя крытэрыі: адпаведнасць падзей, намалёваных у мастацкім творы, гістарычным фактам, поўнае ці частковае супадзенне якасцей характару галоўнага героя; з якога тэксту, навуковага, мастацкага ці публіцыстычнага больш выразна паўстае вобраз і характар, напрыклад, князя Альгерда (раман В. Іпатавай “Альгердава дзіда”) або кунігаса Міндоўга (раман “Залатая жрыца Ашвінаў”) як гістарычнай асобы, за кошт якіх сродкаў, што звычайна ўжываюцца ў мастацкім творы, дасягаецца такая выразнасць, наколькі адрозніваецца мова ў аналагічных па тэме творах. Таксама можна прапанаваць вучням такі від пісьмовай работы, як пераклад урыўкаў з раманаў В. Іпатавай “Залатая жрыца Ашвінаў” і “Альгердава дзіда” з беларускай мовы на рускую і наадварот з мэтай папаўнення іх лексічнага запasu [8, с. 164].

Адукацыя сёння накіравана на фарміраванне інтэлектуальна развітой асобы з цэласным гарманічным светапоглядам, з разуменнем глыбіні сувязей з’яў і працэсаў навакольнага асяроддзя. Іменна выкарыстанне міжпрадметных сувязей на ўроках беларускай мовы і беларускай літаратуры дапамагае настаўніку прывесці ў сістэму веды, атрыманыя вучнямі пры вывучэнні іншых дысцыплін. Ажыццяўленне міжпрадметных сувязей адкрывае перад настаўнікам дадатковыя магчымасці: ахапіць вялікі па аб’ёму матэрыял, глыбей раскрыць яго, удакладніць раней засвоенае, актывізаваць увагу і мысленне вучняў, актуалізаваць раней набытыя веды, што стануць тым грунтам, на які лягуць новыя. Усе школьныя дысцыпліны валодаюць інтэграцыйным патэнцыялам, але беларуская мова і беларуская літаратура займаюць асобае месца. Гэтыя прадметы знаходзяцца ў цеснай узаемасувязі як паміж сабой, так і з іншымі школьнымі прадметамі. Асноўны накірунак нашай працы палягае ва ўстанаўленні сувязей беларускай мовы і беларускай літаратуры, калі веды па мове, маўленчыя навыкі замацоўваюцца на ўроках беларускай літаратуры, а веды па літаратуры ўзбагачаюць маўленне вучняў на ўроках беларускай мовы. Для рэалізацыі ўзаемасувязей пры вывучэнні беларускай мовы і літаратуры варта як мага часцей звяртацца да падручнікаў па абодвух прадметах. Заданні трэба фармуляваць так, каб школьнікі не толькі аднаўлялі раней вывучанае, але і глыбей яго асэнсоўвалі.

Поспех у выкладанні беларускай мовы і беларускай літаратуры на аснове міжпрадметных сувязей будзе залежаць і ад таго, ці ўдасца настаўніку зрабіць вучняў зацікаўленымі саўдзельнікамі навучальнага працэсу. Іх трэба сістэматычна арыентаваць на прыпамінанне і апэратыўнае прымяненне ведаў, атрыманых з сумежных прадметаў. Не менш важна выходзіць у вучняў патрэбу самастойна звяртацца да падручнікаў па іншых дысцыплінах, знаходзіць там інфармацыю, неабходную для паспяховага выканання задання. У такім разе вучань сам стане арганізатарам міжпрадметных сувязей, што выявіць закладзеныя ў іх

вучэбна-выхаваўчыя мажлівасці. Міжпрадметныя сувязі на ўроках беларускай літаратуры даюць настаўніку магчымасць ахапіць вялікі па аб'ёму матэрыял, актывізаваць увагу і мысленне вучняў, зрабіць навучальны працэс творчым [8, с. 166].

Такім чынам, для эфектыўнай рэалізацыі міжпрадметных сувязей настаўнік павінен зацікавіць вучняў, зрабіць іх актыўнымі ўдзельнікамі навучальнага працэсу, садзейнічаць засваенню матэрыялу і ўсебаковаму развіццю асобы.

Літаратура

1. Аудерский, В. Межпредметные связи литературы и искусства / В. Аудерский // Нар. образование. – 1984. – № 3. – С. 40 – 43.
2. Колас, Якуб. Збор твораў: У 14 т. / Якуб Колас. – Мінск: Маст. літ., 1972 – 1978. – Т. 12.
3. Коменский, Я.А. Избр. пед. соч. / Я.А. Коменский. – М.: Учпедгиз, 1955.
4. Лугоўскі, А.І. Сувязь беларускай літаратуры з іншымі вучэбнымі прадметамі ў школе (на матэрыяле жыцця і творчасці Якуба Коласа) / А. Лугоўскі // [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://elib.bspu.by/bitstream/doc/>.
5. Ляшук, В.Я. Міжпрадметныя сувязі ў выкладанні беларускай мовы і літаратуры / В.Я. Ляшук, Г.М. Малажай. – Мінск: Народная асвета, 1992. – 126 с.
6. Ляшук, В.Я. Вывучэнне ў школе трылогіі Якуба Коласа “На ростанях” / В.Я. Ляшук. – Мінск: Выд. А. Ванін, 1996.
7. Методыка выкладання беларускай літаратуры: вучэб. дапаможнік для філал. фак. пед. інстытутаў / Л.В. Асташонак [і інш.]; пад агул. рэд. В.Я. Ляшук, А.У. Рагулі. – Мінск: Выш. школа, 1986. – 366 с.
8. Шаўчэнка, В.П. Выкарыстанне міжпрадметных сувязей на ўроках па вывучэнні гістарычнага рамана / В.П. Шаўчэнка, М.М. Шаўчэнка // Міжнародныя Шамякінскія чытанні “Пісьменнік – Асоба – Час”: матэрыялы II Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. – Мазыр: МДПУ, 2011. – С. 163 – 166.

А.У. Даніч

(загадчык кафедры пачатковай і дашкольнай адукацыі
ВДУ імя П.М. Машэрава)

Н.В. Крыцкая

(дацэнт кафедры пачатковай і дашкольнай адукацыі
ВДУ імя П.М. Машэрава)

ФАРМІРАВАННЕ САЦЫЯЛЬНАЙ КАМПЕТЭНЦЫІ ДАШКОЛЬНІКАЎ СРОДКАМІ ГУЛЬНЁВАЙ ПРАДУКТЫЎНАЙ ТЭХНАЛОГІІ

Паслядоўнае і канструктыўнае рэфармаванне глыбока закранае арганізацыйныя, метадычныя, прадметна-змястоўныя і іншыя бакі беларускай сістэмы адукацыі. Праблема развіцця сацыяльнай кампетэнтнасці дзяцей – важная сацыяльная і псіхалага-педагагічная праблема, вырашэнне якой закранае надзённыя пытанні грамадства і